

Mətanət VAHİD

Dünya ədəbiyyatında birçə roman müəllifi kimi tanınan, elə bu əsərə görə də alman ədəbiyyatının ən yaxşı yazarı statusuna sahiblənən Patrik Züskindin qazandığı uğura yiyələnmək hər yazara nəsb olunan iş deyil. İlk dəfə 1985-ci ildə İsveçrədə çap olunmuş romanın 30 ildən artıq bir müddətdə 42 dilə tərcümə edilərək bütün dünyada hələ də yüksək tirajla satılmasının, sevilməsinin səbəbləri, təbii ki, maraqlıdır.

Xronoloji ardıcılığı nəzərə alsaq, Patrik Züskində ilk uğur gətirən "Kontrabas" (1981) monopyesi olmuşdur. Lakin mən əvvəlcə müasir oxucu üçün daha böyük maraq kəsb edən "Parfümer" romanı haqqında bəhs etmək istəyirəm. Bu əsəri "kültüvi istifadə üçün elit məhsul" adlandırılır. Belə ki, dünya oxucusunun böyük marağına səbəb olmuş bu postmodernist roman elitar və kütləvi ədəbiyyat arasındakı sərhədləri pozur. Onu pop-mədəniyyətə aid edərək retro stilində yazılan roman hesab edənlər də olub, kontmədəniyyətə aid hippi ədəbiyyatı nümunəsi kimi qəbul edənlər də. Romanda tez-tez hansısa dövr və hadisələrə göndərişlər edilir, özündən əvvəlki müəyyən əsərlərlə bağlılıq yaradılır. Ümumiyyətlə, kiçik həcminə baxmayaraq, çoxqatlılığı ilə seçilən bu romandan bəhs edərkən onun intertekstuallığını nəzərdə saxlamaq lazımdır. Bu baxımdan geniş oxucu auditoriyasının sevilməsinə çevrilmiş "Parfümer" romanının olduğu kimi başa düşülməsi, əslində, oxucudan ədəbi hazırlıq tələb edir. Bununla belə, onu üst qatda oxuyub sevmək də mümkündür.

Bir tərəfdən "Parfümer" romanında elə kodlar yer alır ki, onu yalnız mütaliəli, geniş ədəbi bilgilərə malik oxucu anlaya bilər. Digər tərəfdən isə bu mətn sadəcə olaraq, maraqlı oxu üçün yazılmış uydurma hadisələrdən ibarətdir. Halbuki, müəllif bu əsər vasitəsilə gizli şəkildə diktatorluğa, bəzi xristian ayinlərinə, XVIII əsrdə geniş yayılmış edamlara qarşı çıxır. Eyni zamanda, postmodern romana xas ədəbi priyomlardan faydalanır ki, bunları kütləvi ədəbiyyatın özəllikləri kimi təqdim etmək mümkün deyil. Züskind bu kiçikhəcmli mətnə romantizmdən postmodernizmə qədər müxtəlif metodlardan məharətlə istifadə edir. Bu baxımdan onu ədəbiyyatın parfümeri hesab edənlər də olub. Q.Ştadelmayyer fikrini obrazlı şəkildə ifadə edərək, "Parfü-

mer" müəllifini ötir əldə etmək üçün qətlər törədən qəhrəmanı ilə müqayisə edir: "Qrenuy ölmüş adamların dərisini soyur. Züskind isə ölmüş yazarlardan "oğurluq" edir".

Bu pürcəvari mətnə malik roman struktur etibarilə ənənəvi xarakterlidir: qəhrəmanın doğuluşdan ölümə qədərki təsviri, özünün qeyri-adi xüsusiyyətləri və cəmiyyətin onun formalaşmasındakı rolu bu əsəri özünəqədərki romanlardan quruluşca fərqləndirməyə də, mahiyyət etibarilə "Parfümer" çox fərqlidir. Belə ki, adətən, bu strukturlu romanların mərkəzi fiquru öz istedadını, enerjisini yaxşı işləyən, böyük amallar uğrunda sərf edir. Qrenuy isə qeyri-adi istedadı ilə yirtici, dağıdıcı qüvvəyə çevrilir. Romanın ilk sətirlərində yazılır: "On səkkizinci əsrdə Fransada dahi və mənfur insanlarla bol olan bu dövrün ən dahi və mənfur fiqurları sırasına daxil olan bir insan yaşayırdı" (tərc. C.Yusifli). Müəllif konkret məkan və zamanı təsvir edərək Jan Batistin adını bu əsrdə yaşamış "ən dahi yirticilər" - Markiz de Sad, Sən-Jüst, Jozef Fuşe və N.Bonapartla bir sırada çəkir. Romandan bəhs edən bəzi peşəkarlar isə qeyd edirlər ki, Züskind bu qəhrəmanını, əslində, XX əsrin Lenin, Stalin, Hitler kimi hakimiyyətə gedən yolda minlərin ölümünə bais olan böyük diktatorlarını nəzərdə tutaraq yaratmışdır. Bilmək olmaz, hər bir halda bu roman interpretasiya üçün geniş imkanlar açan mətnədir.

Müəllif bu psevo-tarixi romanda ayrı-ayrı günləri, tarixləri o qədər xırdalıqla qeyd edir ki, bu məqam diqqəti istər-istəməz cəlb edir. Müxtəlif bədii metodların sintezindən yaranmış, lirik və satirik başlanğıcın eyni dərəcədə ifadə olunduğu "Parfümer"-i tarixi roman kimi də oxumaq olar, qotik roman kimi də, detektiv kimi də... Lakin əsər həmin janrlara parodiya şəklində meydana çıxır. Mətnin maraqlı və oxunaqlı olmasını təmin edən əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi detektiv xətti yalnız Qrenuyun həyat yolunda özünü göstərir. Burada ayrı-ayrı qətl hadisələri araşdırılır, romanın ikinci adından ("Bir qatilin tarixçəsi") da görüldüyü kimi, qətlərin tarixinə deyil, qatilin tarixçəsinə diqqət cəlb olunur.

Yeri gəlmişkən, əsərin adı haqqında: alman dilində yazılmış romanın orijinal adı "Das Parfum" olduğu üçün onu "Ətir" və ya "Qoxu" kimi tərcümə etmək daha doğru olardı. Lakin 1991-ci ildə E.Vengerova əsəri rus dilinə "Parfumer" deyə tərcümə etdiyindən romanın adı bu şəkildə, bizdə isə həm də "Ətriyatçı" kimi təqdim olunub. Halbuki, burada ətir mətnin əsas məğzini anlamağa yönəlmiş metaforadır. Qrenuy müəyyən yaşdan sonra bir həqiqəti dərk edir ki, ətirlərin sirlərinə yiyələnməklə insanlar üzərində hakimiyyətə nail olmaq mümkündür.

Tarixiliyə gəlincə, Züskindin bu əsərdə məhz XVIII əsrə müraciəti təsadüfi deyil. Belə ki, maarifçilik əsri Avropa mədəniyyətində elmi, fəlsəfi və ictimai fikrin açarı hesab olunur. Maarifçiliyin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dünyanın dini dərkindən imtina edilir, xilas yolu elmdə görülür. Maarifçilər inanırdılar ki, elm ayrı-ayrı şəxslərə xidmət etməli deyil, hər kəs üçün praktiki əhəmiyyətə malik olmalıdır. Ən önəmli isə o idi ki, elmin şəxsi xidmət et-

Bir qatilin tarixçəsini yazan tərki-dünya

məsi istisna edilir, onun vasitəsilə yalnız xeyir əməllər törədilməsinin mümkünlüyü əsas gətirilirdi. Lakin uzun illərin praktikasını göstərir ki, onların bu gözləntisi heç də hər zaman özünü doğrultmayıb. O cümlədən, bəhs etdiyimiz romanda cəmiyyətdən təcrid olunaraq yaşayan Qrenuy üçün dəyərlili və müqəddəs heç nə yoxdur: Allah sevgisi və xeyir əməllər arzusunda məhrum olan bu gəncin yeganə arzusu möcüzəvi ətri hazırlayaraq, insanlar üzərində absolyut hakimiyyətə sahib olmaqdır. Bunun üçün dəfələrlə qatil olması, kiminsə ömrünü yarıda qoyması onu azacıq da olsa, düşündürür, narahat etmir. Ömrü boyu ona ikrah duymuş, qaçmış, çox vaxt heç varlığını fərq etməmiş insanlara özünü sevdirmək, ürəklərə hakim kəsilmək ehtirası gerçəkləşdiyi zaman isə o, bundan rahatlıq tapmır. İnsanların bu məcburi sevgisi, möcüzəli iksirin köməyi ilə ona tapınması Qrenuya xoşbəxtlik gətirmir. Yaxınlığında doğulduğu "cəhənnəm qoxulu" Günahsızlar qəbiristanlığına geri dönür və burada çevrə qapanır.

Əsərin finalında Qrenuy insanlara olan ikrahından özünün onlar tərəfindən məhv edilməsinə şərait yaradır. Bu özünü qurban etmə aktı onun etirazının ifadəsinə çevrilir. İnsanlar üçün pisliyin daşıyıcısı olan Jan Batistə başgicəlləndirən ətrin təsiri ilə məhəbbət onların gözüni bağlayır; vəhşi ehtiraslarına yenilərək onu parça-parça edib yeyirlər. Belə bir sonluq təsadüf ola bilməzdi, çünki kütlə tərəfindən sevilən qəhrəmanlar demək olar ki, əksərən bu sevginin qurbanına çevrilirlər. Bu, əvvəlki əsərlərdə də belə olub, indi də belədir. Məsələ mütləq sevimli qəhrəmanların cismən parçalanıb məhv olmasında deyil; kütlənin sevgisi istedadı və bacarığı ilə seçilmiş insanlara normal yaşamaq imkanı vermir - xüsusi istedad sahibləri başqaları kimi sadə insan həyatı yaşamaq imkanından məhrum olurlar. Ləp elə Züskindin öz həyatına baxsaq. Yəqin ki, onun cəmiyyətdən gizli həyat sürməsi, üzde görünməməsi təsadüfi deyil. Milyonların sevgisini qazanan bir çox yazar, müğənni, aktyor və digər sənət adamlarının taleyinin necə bitdiyini yada salaş. Əksəriyyəti bu aşırı sevgidən, rahat buraxılmamaqdan, daim sevnələri tərəfindən "izlənməkdən" cana doyublar, həyatları onlar üçün mənasızlaşıb, çoxluq böyük bir boşluq yaradıb. Və bu boşluq nəticə et-

barilə, arxasınca intihar gətirib. Züskindin qəhrəmanı da özünü ona aşiq olan kütlənin əlinə təhvil verməklə intihar edir.

Bir gözəlliyi yarada bilmək üçün çoxlu sayda gözəl qızın həyatına qıyan Qrenuy az əvvəl onu edam etməyə hazırlaşan insanların bu kor-koranə sevgisinə ehtiyac duymur. Onun üçün idealına çatdıqdan sonrakı mərhələ heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Romantik əsərlərə xas olan xüsusiyyət (ideala doğru gedən yolun keçilməsi prosesi) bu əsərin qəhrəmanı üçün də əsas məqsəddir: "Mən bunu bacaracaq qədər dahiyəm" fikri onun üçün daha böyük əhəmiyyətə malikdir.

"Parfümer"-i müxtəlif cəhətlərdən bir neçə əsərlə, xüsusilə, C.Faulzun "Kollektioner"-i ilə müqayisə edirlər. Amma bu müqayisə daha çox mətnlərin, belə demək olarsa, zahiri əlamətlərinə görə aparılır. Hər iki əsərin qəhrəmanının, bir növ, man-yak olması, qızları oğurlaması kimi xüsusiyyətlər hələ bu romanların oxşar olduğunu demək üçün kifayət etmir.

Maraqlıdır ki, Stenli Kubrik "Parfümer"-i ekranlaşdırılması mümkünsüz əsər hesab etsə də, 2006-cı ildə Tom Tikverin çəkdiyi eyniadlı film alman kinematografi tarixində ən bahalı film olmuş, büdcəsi əlli milyon avro təşkil etmişdir.

P.Züskindin digər əsərləri "Parfümer" romanına nisbətən zəif və bəsit təsir bağışlayır. Elə bərpərdəli "Kontrabas" monopyesi də. Bu, həyatda da orkestrdə olduğu kimi, ikinci planda qalan balaca, tənha adam

haqqında əsərdir. Həyatından bildiyimiz kimi, uşaq vaxtı Züskind də musiqi ilə məşğul olmuşdur və bu əsərdə müəllif özünün musiqi bilgiləri ilə bir xeyli paylaşır. Pyesdə o qədər terminlər var ki, musiqi terminologiyasından xəbərsiz oxucu üçün bu məqam istər-istəməz yorucu olur. Bununla belə, insanın tənhalığını anlatmaq baxımından "Kontrabas" maraqlıdır. Mən onu başqalarının düşündüyü kimi, dahiyənə, təkrarsız əsər hesab etmirəm. Sadəcə olaraq, düşünürəm ki, müəllif həyatı gətirməyən uğursuz insanın iç dünyasını, fikir və düşüncələrini pyesdə uğurla təsvir edə bilib. Lakin mənə, bu əsəri orada adları çəkilən musiqilərin sədası altında səhnədən izləmək daha maraqlıdır, nəinki kitabdan oxumaq.

Özünü cəmiyyətdən mümkün qədər təcrid edərək yaşayan yazıcının qəhrəmanları da təcridə meyillidirlər: gənc rəssam xanım emalatxanasına, kontrabasçı səskeçirməz mənzilinə, Jan Batist mağaraya qapandığı kimi... Xüsusilə, cənab Zommer ("Cənab Zommerin hekayəsi") bu baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. Onun ən böyük istəyi cəmiyyətdən uzaqlaşaraq mənəvi rahatlıq tapmaqdır. Belə bir təəssürat yaranır ki, Züskindin həyatı əsərlərinin davamıdır və yaxud əksinə. Onun hər bir qəhrəmanı bu və ya digər şəkildə tənhadır, başa düşülmür, xilasını özünə qapanmaq, yaxud cismən məhv olmaqda görür. İntihar, yaxud itmək yolu ilə bu mətnlərin qəhrəmanları, sanki ətrafdakı insanlardan, onları anlayıb duya bilməyən, qəbul etməyən cəmiyyətdən qisas alırlar - özlərindən məhrum buraxmaqla.

Züskindin "Ədəbi amneziya" əsəsində oxunmuş kitabları unutmaqla bağlı yaddaşsızlıq xəstəliyindən bəhs olunur. Müəllif onun həyatını dəyişən kitablar haqqındakı suala cavab hazırlayarkən belə bir fikrə gəlir ki, oxuduğu bütün kitablar ürəyində, düşüncəsində, bir sözlə, həyatında böyük dəyişikliklərə səbəb olan izlər buraxsa da, ayrı-ayrılıqda onların nə müəllifini xatırlayır, nə əsərin məzmununu, nə ideyasını... Züskind ədəbi amneziyanın nəticələrini belə izah edir: *"Deməli, ədəbi amneziyadan əziyyət çəkən oxucu qiraətin təsiriylə çox dəyişir, lakin bunu duymur, çünki oxu zamanı onunla birgə dəyişdiyini deyə bilməyən beyninin tənqidi hissəsi də dəyişir. Belə xəstəlik özü yazan kəslər üçün ola bilər ki, xeyirli olsun, bəlkə də bu, bədii yaradıcılıqla məşğul olmaqdan ötrü vacib şərtidir, çünki hər bir bədii əsərin göstərdiyi müqəddəs təsir hissindən yazanı qoruyur, onu plagiat qarşı tamamilə utanmaz münasibətə sövq edir, çünki bunsuz orijinal heç nə yazsa da bilməz. Bilirəm ki, bu, əzablı, nalayiq və pis təsəllidir, odur ki, yaxamı qurtarmaq istəyirəm: sən bu dəhşətli amneziyaya tabe olmamağa borclusan"* (tərc. S.Ənnağı).

Maraqlıdır ki, postmodern romanın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, "Parfümer"də intertekstuallıq, reminissensiya, allüziya və s. elementlərdən geniş istifadə edən Züskind bu əsədə yaddaşsızlıqdan şikayətlənir. İlk oxuda, həqiqətən, bu fikirlərin ciddiyyətinə aldanmaq da olur. Amma ədəbi amneziya yaddaşsızlığın sürətlə artdığı bir zamanda insanların ən çox əziyyət çəkdiyi bələlərdən biri olsa da, yaradıcılığı ilə yaxından tanış olduqda Patrik Züskindin də bu bələlədən əziyyət çəkdiyinə inanmaq olmur.

Alman yazarın daha bir maraqlı əsəri "Dərinlik ehtirası" adlı kiçik hekayəsidir. Bu hekayə haqqında söhbət isə artıq ayrıca yazının mövzusuudur.